

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ У БЕОГРАДУ

Међу споменицима архитектуре Београда једно од најзначајнијих места припада Народном позоришту, како у односу на време изградње и услове под којима је подигнуто, тако исто и у односу на његову архитектуру и архитектуру који га је пројектовао.

Београд је тада, 1868 године, имао једва 25.000 становника, а позориште је саграђено са 714 места. Већ тај однос (1 : 35) могао би да сведочи о наклоностима Београђана према позоришној уметности. А те наклоности су се развиле током неколико деценија, почев од првих дилетантских претстава које организује Јоаким Вујић у конаку кнеза Милоша, у Крагујевцу, 1835 године. Тада још није било професионалних глумаца, а још мање позоришних зграда.¹ Затим у Београду, позориште се појављује сад у једној, сад у другој дворани, које нису грађене за ту сврху: у такозваној „Бумрукани“ на Сави, у „Кнежевој пивари“ ниже Вазнесенске цркве, у сали хотела „Јелен“², код Саборне цркве, у хотелу „Круна“³ у Сушићевој гостионици.⁴

Прва замисао да се сагради права позоришна зграда рађа се 1851 године, када се ствара и одбор, „љубитеља позоришне уметности“. Од тога доба проћи ће близу две деценије до остварења ове тежње.

За подизање једног сталног позори-

шта и данас постоје и у знатно већим градовима значајне тешкоће које захтевају свестране студије: друштвене и културне, економске и техничке. Тим је интересантније бацити поглед на београдску средину у првим деценијама друге половине деветнаестог века када је идеја о подизању позоришта почела да сазрева.

Та београдска средина, чији су главни део сачињавали занатлије и мали трговци, а затим државни службеници и интелектуалци уопште, већ је од четрдесетих година у великом напретку и економском и културном. То је доба када су се одигравали и значајни политички и друштвени догађаји који су омогућили да се створе све већа искуства у погледу развитка урбалног живота нове београдске буржоазије; доба многих супротности из којих ће се родити нови облици грађанских односа, доба најзад, и појаве капитализма. Велики прилив становништва са села, и, нарочито после револуције од 1848 године, из Војводине, намећу потребе административног уређења Београда и ствара импулс у његовом друштвеном напретку, какав је код већих и модернијих градова.

Београд већ има низ установа које су тај импулс потпомагале и појачале. Већ 1833 године основана је штампарија, а исте године појављује се Глигорије Возаровић као издавач, прво Доситејевих

¹ М. Грол, Из позоришта предратне Србије, СКЗ, коло XLVI, књига 318, 8, 9, 10.

² Гостионица код „Јелена“ позната и под именом „Старо здање“ и „Стари Гранд-хотел“, саграђена 1841 године у улици 7 Јула, испод Народне банке. Овде је била велика дворана у којој су давале позоришне претставе од 1847 до 1849 године, када је дворана изгорела.

³ Хотел „Круна“ грађена 1846 године. Доцније преправљена за Народни одбор града Београда где се и сада налази, у Узун-Мирковој улици.

⁴ Сушићева гостионица „Енглеска краљица“ у Космајској улици бр. 51. Доцније дворана у дворишту реконструисана за Синагогу.

дела, али одмах затим и дела белетристичке литературе домаће и преведене. Године 1841 обновљен је лицеј и основано позориште на Ђумрукани, а 1842, Београд има своју библиотеку и музеј и услове и разлоге за оснивање Српског ученог друштва.

Београдско друштво већ увелико прима западне идеје и прихвата нову културу. Низ државника и просветних радника појавили су се са својим, мање или више, позитивним утицајем на социјалну свест српског народа. Истина, политичке несугласице и трвења овог доба, када се династичка борба завршава променом режима и враћањем кнеза Милоша, нису могле нимало допринети прогресу опште просвећености и подизању друштвеног стандарда. Али, независно од политичког живота, рађају се јаки духови и рађа се народна свест која ствара духовни преображај друштва. Утицаји политичких, националних и културних збивања у Војводини и општи романтичарски покрет у Европи, довршавају васпитно дело стварања нових праваца и тежњи, нарочито београдске омладине. А позоришна уметност, са Стеријом и са националним осећањима, која кроз позоришну легенду опчињавају духове београдске публике, успева веома брзо да овлада њоме и да постане нека врста култа коме треба поднети и највеће жртве.

Вукова реформа српског језика неоспорно је огромно допринела у преносењу културних и просветних идеја у шире слојеве друштва и омогућила и самој позоришној уметности да постане ближа публици.

И музички живот тек је на помолу. Гусле још увек имају свој главни значај. Први концерат тек ће шездесетих година одржати у Београду Корнелије Станковић са Стевом Тодоровићем. Тих година такође основаће Стева Тодоровић и своју сликарску школу, која је одиграла значајну улогу у уметничком васпитању београдске средине.

Но, београдско друштво овога доба још је, у суштини, патријархално и све новине, пролазећи кроз критику, иако формалистичку, тешко се прихватају.

Са те стране и само позориште имало је, ако не и непријатеља, а оно суд строгог критичара који се морао узимати у обзир приликом припреме репертоара. Ту и тамо било је и негодовања и београдско друштво, још доста времена држаће се на отстојању од позоришта и неће давати кандидате, нарочито за глумице, из своје средине.⁵

Али млади нараштаји увек односе победе. Они ће убрзо успети да стекну мецене позоришта и у највишим друштвеним круговима, и да покрену и саме државне власти да прихвате идеју о изградњи позоришне зграде.

Технички услови изградње

Око шездесетих година деветнаестог века Београд је већ имао низ јавних грађевина од тврдог материјала. Поред многих војних „зданија“, па штампарије, митрополије, Саборне цркве, већ су постојале гимназија и варошка болница, затим хотел „Круна“ и „Старо здање“, раније хотел „Јелен“, а 1863 године завршило се са зидањем „Капетан-Мишиног здања“, несумњиво најлепшег споменика архитектуре Београда овог доба. Још од четрдесетих година и станбене зграде интензивно се граде, често простране и „господске“; оне попуњавају центар вароши и прелазе „Теразије“ и „Лондон“ освајајући чак и терене Западног Врачара. Велика је разлика у изградњи ове епохе према оној Хаџи-Николе Живковића, првог градитеља српског Београда.

Идеје Запада и у архитектури Београда потпуно су победиле, и уметност ренесанса, неокласицизма и барока постају главна база архитектонског стварања. Ту и тамо наилазимо и на покушаје романтичарских праваца са применом романских и готских мотива, али ренесанс, мање-више скроман или раскошан, остаје основица свих архитектонских подухвата. А Београд је, изгледа, много градио у тим деценијама но у

⁵ М. Грол, Из позоришта предратне Србије, СКЗ, књига 318, 8, 9, 10.

условима који нису били нимало лаки. Ни сама опека која је у Београду прављена није била довољна. За многе грађевине довољена је из унутрашњости, а каткад и из Панчева. Поготову за веће грађевине, низ грађевинских материјала увозио се из Аустро-Угарске: гвоздени носачи за масивне таванице, ограде степеништа, од ливеног гвожђа окви за прозоре и врата, у већини случајева и декоративни делови од теракоте, па паркет, стакло, пећи од каљева, а каткад и сам мрамор за степенице или за подове.⁶ Јасно је колико је ова околност отежавала пројектовање и рад и поскупљавала изградњу, поготову када су биле у питању значајне зграде као што је позориште.

Али техника грађевинарства већ је била на знатној висини. Низ грађевина које и данас постоје то потпуно сведоче. Истина, Београд није у то доба имао много својих домаћих стручњака, али је зато прихватио све оне који су му споља долазили у помоћ. „Главна управа грађевина“ око шездесетих година имала је увек десетак стручњака: „инџинира”,

архитеката и „надзиратеља градње”, међу којима ћемо наилазити поред српских имена и на немачка, пољска, чешка, и италијанска. Они су сви скупа градили Београд и стварали његов лик, исто толико шаролик колико и различита васпитања, укуси и спреме његових градитеља.

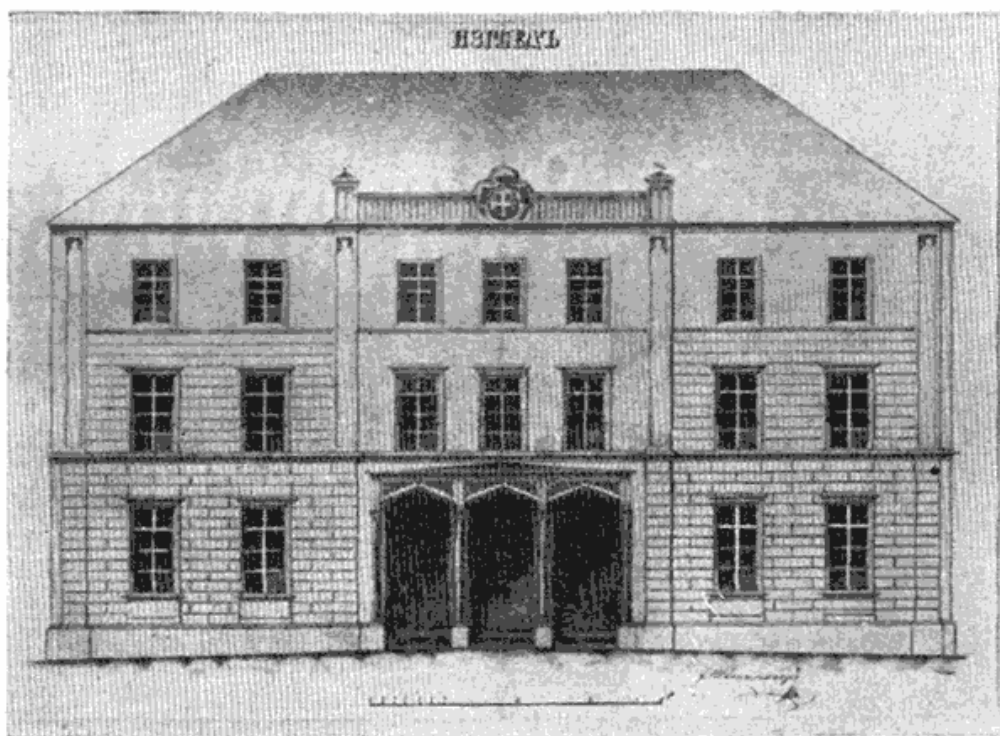
Екипе радника, углавном, су били Србијанци. Али сами предузимачи, палири, често и дрводеље обично су били странци, највише Немци, Мађари и Чеси.

У оваквим друштвеним, духовним и материјалним условима развија се идеја за изградњу позоришта у Београду.

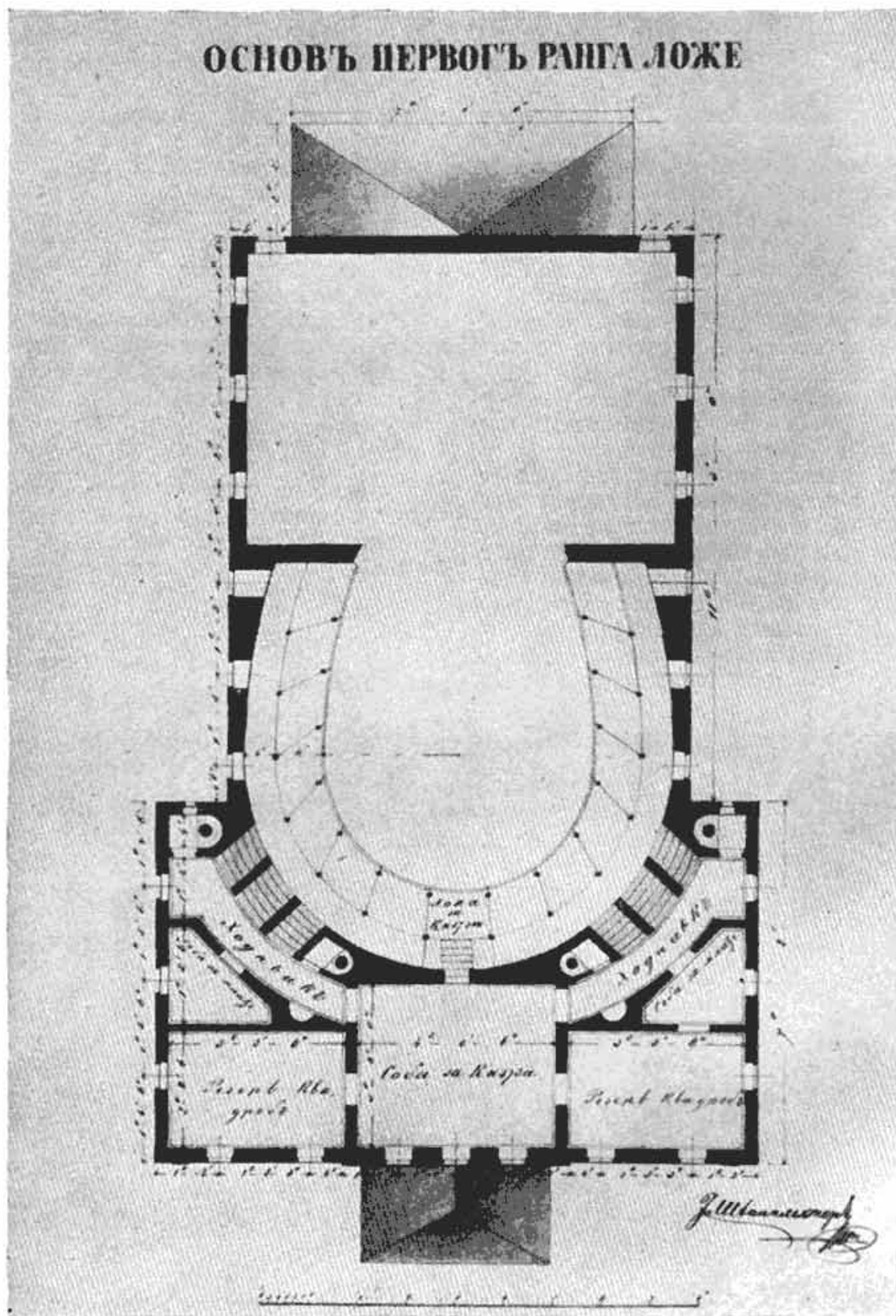
Први покушај

Та идеја приведена је у дело још са образовањем одбора „љубитеља народне просвете” 1851 године. Тада је, на скупштини одржаној у „београдском читалишту” закључено да се оснује позори-

⁶ Б. Несторовић, Еволуција београдског стана, *Годишњак Музеја града Београда*, II, 1955, 247.

Сл. 1 — Изглед пројектованог позоришта на Зеленом Венцу (пројект Ј. Штајнлехнера)

Сл. 2 — Проект основе позоришта на Зеленом Венцу (проект J. Штајдлехнера)

шни одбор од двадесет и два члана који ће проучити питање подизања позоришне зграде, припремити пројекат и поднети наредној скупштини извештај.⁷ Плац је добивен од кнеза Александра Карађорђевића на Зеленом венцу, у величини од 220 квадратних хвати.

Да ли је било конкурса за идејне пројекте нове позоришне зграде, или не, није познато, али постојала су три плана: архитекте Јана Неволе, Чеха, који је био у државној служби Србије и који ће доцније пројектовати капетан-Мишино здање; затим, архитекте Јосифа Касано, Италијана, који је ускоро пре тога дошао у Београд и који ће такође постати службеник Главне управе грађевина, и тада познатог предузимача Штајнлехнера. Остала је само скица Штајнлехнеровог позоришта док су остале изгубљене. Међутим планове је радио архитекта Касано и по њима је грађење уступљено предузимачу Штајнлехнеру.

Септембра 1852 године отпочели су радови. Предузимач се обавезао да зградом доврши до краја 1853 године, али „ако му се особите непредвиђене сметње не покажу, зграда ће се у 1854 години до половине лета сасвим завршити“.⁸ Новчана средства била су мала: 2000 дуката дала је влада; 1000, кнез; 500, капетан Миша Анастасијевић, а 38.178 форинти уписали су грађани. Сав овај новац био је једва довољан да се изгради „фундамент“ и „цокл“ и да се начини канал који је био потребан ради дренаже. Штавише када је овај новац потрошен радови су били прекинути три године. Тада је влада поново одобрила кредит, од 10.000 дуката с тим да у позоришну зграду буду смештени и библиотека и музеј.

Судбина ових радова је позната.⁹ Услед рђавог земљишта, које је, без

успеха, покушано да се ојача дрвеним шиповима, радови су морали бити обустављени, а затим после комисиских прегледа и потпуно напуштени.

Тако је идеја о изградњи новог позоришта тренутно одложена, а томе је допринело и политичко стање створено 1858 године, Светоандрејском скупштином.

Позориште на Стамбол капији

Приступање изградњи нове позоришне зграде није било ни брзо ни непромишљено. Искуство са Зеленог венца још је било живо у успомени. И када је кнез Михајло, преко министра просвете Димитрија Црнобарца, 3 фебруара 1868 године послао старе планове за позоришну зграду министру грађевина да испита и њих и могућност даљег грађења на Зеленом венцу, министар грађевина није усвојио ни планове, нити се сагласио да се на старом месту зграда подиже јер: „Онај терен није за подизање театарске зграде добар, зато, што земљиште нема захтеване сталности а када би му се таква хтела художественим сретствима да набави онда би се морао грдни трошак учинити у темељима“.¹⁰ После тога кнез је са Државним саветом одлучио „да се на плацу бившем турском а сада правителственом, који је у општем списку под бројем 429 означен, подигне зграда позоришта“.¹¹ Одмах је по томе отпочело рушење турских кућа на Стамбол капији, између „Коларца“ и Васине улице.

Већ пре него што је решено да се ново позориште гради на Стамбол капији поставило се питање избора и уређења привремене дворане за позоришне претставе.¹² Овај рад је поверен архи-

⁷ Р. Одавић, Енциклопедија Станоја Станојевића, стр. 433.

⁸ Светислав Шумаревић, *Позориште код Срба*, издање »Луча«, 1939.

⁹ Ђорђе Малетић, *Грађа за историју српског народног позоришта*, издање Чупићеве задужбине, 1884; Никола Несторовић, *Грађе-*

вине и архитекти у Београду прошлог столећа, 1937.

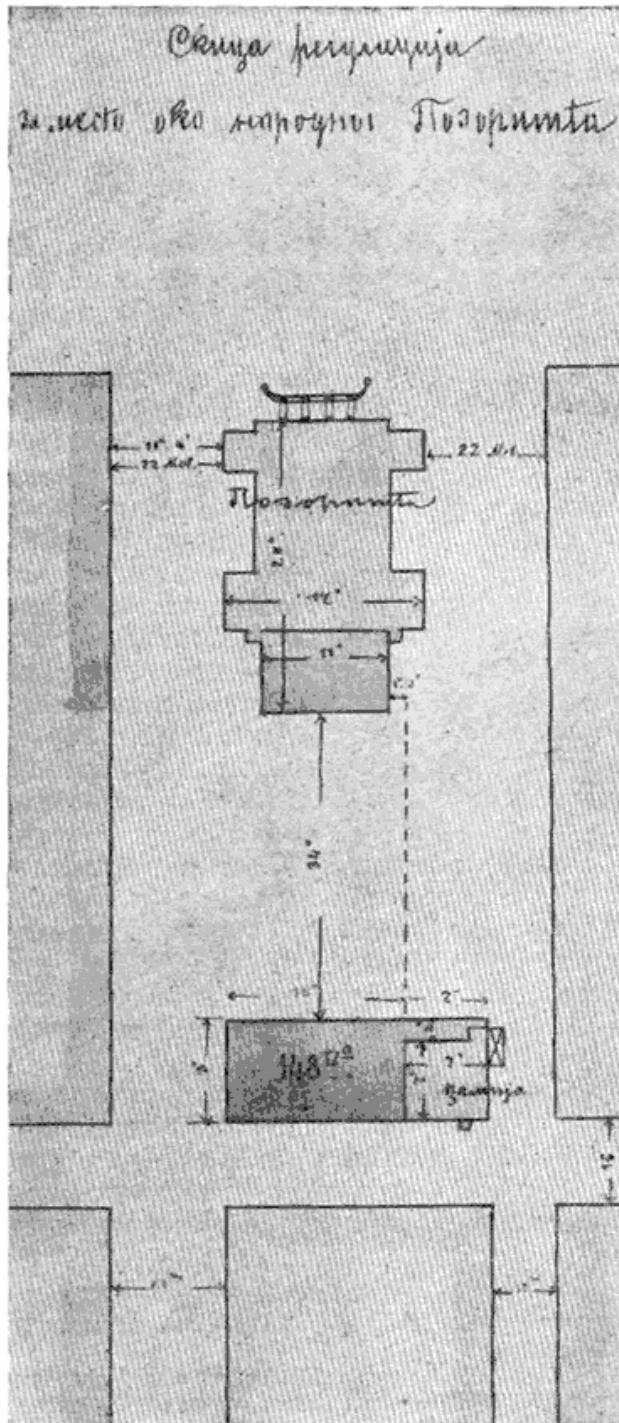
¹⁰ Ђорђе Малетић, *Грађа за историју српског народног позоришта*, издање Чупићеве задужбине, 1884.

¹¹ Исто.

¹² Оне су се давале у то доба код »Круне«, али тамо просторије нису биле погодне.

текти Александру Бугарском.¹³ Прихваћена је понуда пароха Сушића да се у његовој згради, гостионици код „Енгле-ске краљице” у Космајској улици број 51, доцније и сада Синагога, узме под закуп пространа дворана и неколико

Сл. 3 — Ситуација позоришта на Стамбол капија, данас Трг Републике

соба за облачионице. Претседник позоришног одбора тада је био Филип Христић. Он је са Сушићем закључио уговор о закупу, за цену од 20 дуката месечно. Из предрачуна архитекте Бугарског и скице коју је поднео одбору, може се уочити да су знатне преправке учињене на овој Сушићевој дворани: „ложа за кнеза, са 5 седишта и према њој ради симетрије друга ложа са 14 седишта која ће се издавати публици”. „Узвисити патос десно од бине и тамо где је партер за стајање”. „Одвојити улаз за галерију, споља”. „Преграду према главним вратима ходника, извршиће сам ималац зграде”.¹⁴

Одбор прихватајући скице и предрачун овластио је архитекту Бугарског да учини уговор са предузимачем, који се обавеза да посао заврши до октобра 1867 године.¹⁵

Још јануара 1868 године будући управник београдског позоришта, Јован Ђорђевић, послао је из Панчева министру просвете (или грађевина) „изводе писама о позоришним — здањима”¹⁶ које је прикупио, заједно са плановима из којих су се могле проучити мере гледалишта и позорнице, облик гледалишта, распоред ложа и друго. Међу овим плановима, били су: позоришта у Великом Бечкереку, данас Зрењанин, Темишвару, Араду, Осијеку, Суботици, а исто тако неких позоришта француских, немачких и италијанских. Уз све то Јован Ђорђевић послао је министру грађевина и свој план уз „меморандум о позоришном здању”.¹⁷ У њему је разложио шта захтева угодност публике, а шта је

¹³ Александар Бугарски тада је био контрактурални архитекта у Министарству грађевина. Он ће доцније градити Двор (сада Савезно извршно веће), велику зграду са становима и локалима у Кнез-Михајловој улици бр. 18 и друге.

¹⁴ Из докумената Музеја позоришне уметности.

¹⁵ Радови су нешто задоцнили али је ипак позориште, као државна установа почело да ради 10 новембра, под управом Јована Ђорђевића.

¹⁶ Ђорђе Малетић, Грађа за историју српског народног позоришта, издање Чупићеве задужбине, 1884.

¹⁷ Исто.

неопходно за претстављаче и за интерес саме претставе.

Када је архитекта Бугарски почео да гради позориште, имао је 33 године. О његовој ранијој делатности у Србији нема података. Колико је он користио примере других позоришта, колико је усвојио и од планова Касановог позоришта на Зеленом венцу, није нам познато, али забележено је да ниједан поднет план није потпуно одговарао, јер је позоришни одбор предложио да се подигну три галерије док су сви добивени планови за углед имали само две.¹⁸

Из записника позоришног одбора види се да је архитекта потпуно задовољио његова очекивања. Тако је позоришни одбор по завршетку зграде, 11 новембра 1869 године, поднео претставку министру просвете „да се од стране владе изда пристојна награда архитекти Бугарском за свесрдан труд и његову уметничку радњу на згради позоришта”.¹⁹ Али, ову награду министар просвете „није могао израдити”,²⁰ како гласи његово писмо од 4 децембра исте године.

Овај покушај позоришног одбора да се издејствује специјална награда архитекти Бугарском доказује, не само задовољство одбора радом свога архитекта, већ и то, да је тај рад рађен службено у министарству грађевина. Министарство је архитекту Бугарског одредило да врши надзор над грађењем 27 јуна 1868 године с тим „да свагда о свему ономе што не би у предмјеру изложено било, министру грађевина на одобрење шаље, с нарочитим извештајем и разлогом својим”.²¹

Несумњиво је да је ново позориште значило веома много 1869 године за архитектонско и уметничко стваралаштво у Београду и да је његов аутор морао уживати свако поштовање. Оно је, вероватно, било и разлог што је архитекта Бугарски већ почетком 1869 године изабран за редовног члана Српског ученог друштва.

На лицитацији за извођење радова, изгледа није предузимач Штајнлехнер био најјевтинији; али је кнез имао нарочито поверење према њему, те је препоручио министру грађевина Блазнавцу, да њему повери посао. Штавише, кнез обећа Штајнлехнеру да ће му поклонити 250 дуката „ако грађевину сврши тако рећи похвално и да задовољава очекивање и издање ради чега је баш њему грађење поверено”.²²

Тако је уговор закључен 23 маја 1868 године, за 12.550.— дуката с додатком преосталог материјала од позоришта на Зеленом венцу и око 150 кубних хвати камена од старих турских кућа.

Три месеца доцније, 18 августа, положен је камен темељац. Може се приметити да су радови напредовали веома брзо. Већ јануара 1869 године зграда је била под кровом, а 30 октобра исте године одржана је прва претстава. За зграду од око 1000 квадратних метара, са висином од око 4 нормална спрата, време изградње заиста изгледа рекордно, поготову када се узме у обзир врста зграде, размере њених просторија, а нарочито технички и материјални услови рада.

Анализа основе

Концепција зграде, несумњиво, у потпуности даје карактеристике позоришне архитектуре овог доба. Основа је можда упрошћена у односу на слична позоришта у иностранству, али далеко проученија и боље функционално решена него, на пример, план Штајнлехнера за позориште на Зеленом венцу.

Као што се из урбанистичке скице види, вероватно Бугарскове, вођено је рачуна о правилној регулацији околине. Штавише предвиђено је боље решење него што је доцније спроведено јер је и садашња Доситејева улица предвиђена 22 м ширине као и Позоришна, сада Француска, а и сам фронт зграде

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

²⁰ Ђорђе Малетић, *Грађа за историју срп-*

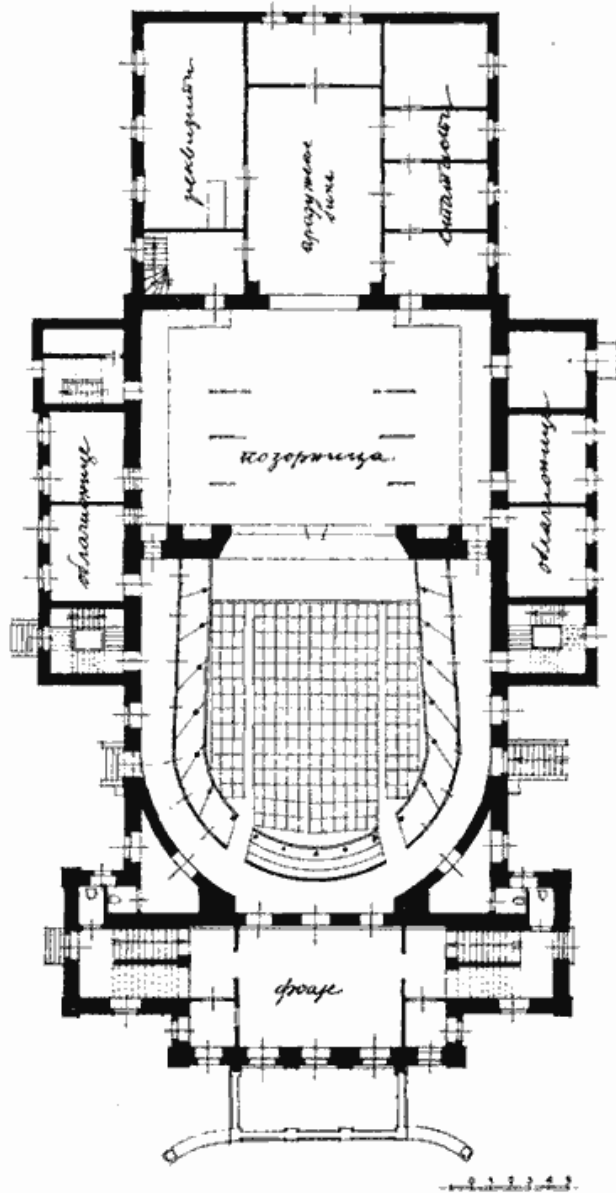
ског народног позоришта, издање Чупићеве задужбине, 1884.

²¹ Исто.

²² Исто.

заједно са улазним тремом правилно је повучен од фронта Васине улице, што доцнијом доградњом, 1919 године, није поштовано.

Основа, у суштини, претставља познату схему где се у подужној осовини ређају: трем, вестибил са степеништима за галерије, гледалиште и позорница.

Сл. 4 — Основа Народног позоришта 1869 год. (архитект А. Бугарски)

За предвиђени број места опажа се да су дати правилни односи мера појединих делова. Саобраћај је добро регулисан, улази функционално распоређе-

ни. Бочна степеништа водила су, из Доситејеве улице у вратарев стан и на позорницу; из Француске улице у кнежевску ложу која је била на првој галерији. Ниже овог улаза био је прилаз за коње и кола који је водио непосредно на позорницу.

Потковичаст облик гледалишта састављен је од полукруга и правих линија до позорнице, а не у виду континуалне кривине. Систем са ложама у партеру и двама галеријама, није толико Бугарском наметнут као класна друштвена потреба београдске буржоазије, колико као функционални елемент и мотив који се појављује као карактеристика свих позоришта тога доба. Нарочито се опажа супротност између бочних ложа и стајања у дну партера. Ректификација ложа правилно је спроведена, приближно према средишту оркестра.

Читаво гледалиште са прилазним ходником око, решено је у квадратном конструктивном простору са странама од 18 м. Сам партер широк је, међутим, код позорнице 10,5 м а дугачак је, по осовини, 14,70 м. Њему се прилази са две стране у дну гледалишта одакле воде пролази за три групе фотеља. Питање гардеробе није уопште решено. Горња одећа остављана је у ходницима око гледалишта.

На првој и другој галерији биле су ложе: у првој 12 ложа и кнежева; на другој 14 ложа. Оне се као и у партеру развијају бочно док је у дну галерија био један ред седишта и места за стајање. На трећој галерији било је само места за стајање.

Гледалиште и позорница третирају се као један конструктивни блок зграде, у коме је позорница, као маса, нешто надвишавала гледалиште. Оба ова дела имала су двоводне кровове покривене лимом. Над средином таванице гледалишта уздизала се изнад крова лантерна за проветравање дворане.

Дубина позорнице, релативно мала, свега 11 м, захтевала је убрзо доградњавање и њено продужење. Већ 1870 године, августа, дограђен је позади нови део, нижи, и од слабог материјала. Цео овај део износио је 66 квадратних хвати,

то јест, 18,5 м ширине и 14,5 м дужине. Овде су, поред продужења позорнице, биле предвиђене просторије за облачионице статиста, (главне гардеробе биле су пројектоване изнад вратаревог стана и симетрично, према Француској улици), за магацине декора и намештаја и за сликарницу. Прво, планове за овај дозидани део радио је Винтер (?) вероватно предузимач, затим је и ово дозиђивање поверено Александру Бугарском. Радове је извршио предузимач Ерлмајер за

(десно) а у посластичарницу, из фоајеа прве галерије.

И у самој конструкцији спроведена је штедња. Све су спратне таванице дрвене, дрвене су и конструкције галерија, заједно са стубовима који их носе, дрвена је и кровна конструкција. Међутим, израда позорнице са „таваном и подом”, са свима потребним механизмима и машинеријама, извршена је у Бечу и била је поверена машинисти бечког дворског позоришта, Веберу.

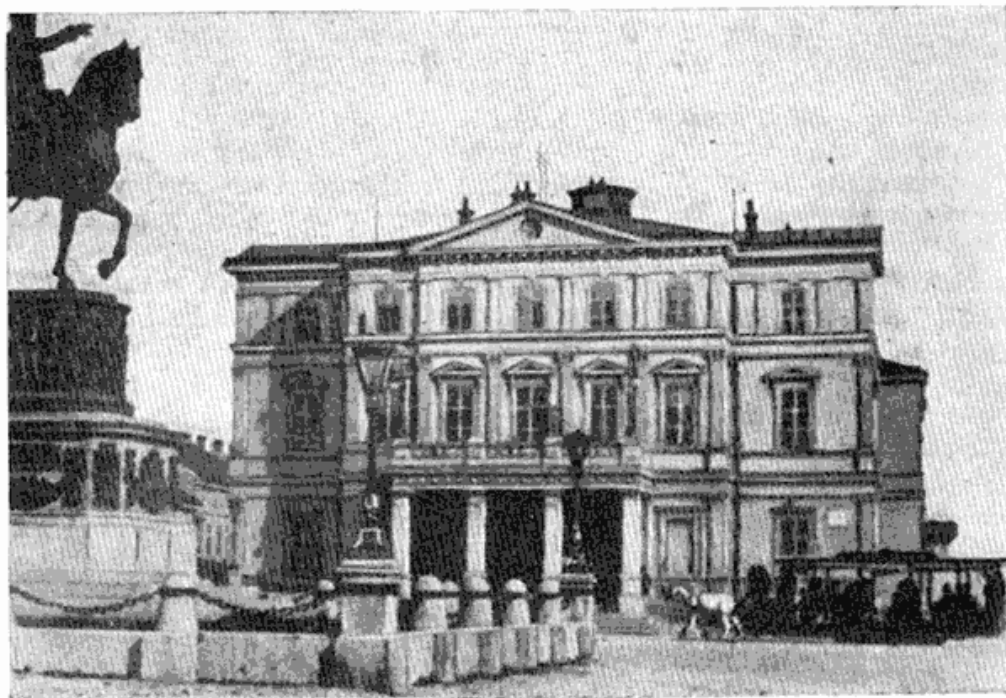

Сл. 5 — Изглед Народног позоришта 1869 год. (архитект А. Бугарски)

83.010 гроша (16.002 динара). Интересантно је да ово земљиште није припадало позоришту, и, како министар грађевина, тада Јован Белимарковић, није хтео да га уступи, позоришни одбор је започео зидање и без одобрења.

Није штедња спроведена само у дозиданом делу који је извршен од слабог материјала и који ће брзо дотрајати. Неопходност штедње опажа се и у главној згради: недостатак гардероба за публику, па малене просторије за бифе и посластичарницу (једно изнад другог). У бифе се улази непосредно из трема

Унутрашњој обради позоришта, нарочито гледалишта, ипак је обрађена велика пажња. Све површине парапета ложа и таванице, обрађене су декоративно, мада скромно, у гипсу. Стубови галерија такође су обложени гипсом и четвртаста стабла су канелирана док су им композитни капители позлаћени. Позлаћени су и многи профили и украси. У папаметима ложа били су медаљони са грбовима свих српских земаља и са портретима знаменитијих српских владара и књижевника. Над самим порталом позорнице изведеног као и данас, у виду

Сл. 6 — Изглед Народног позоришта 1869 године (архитект А. Бугарски)

котаричастог лука, био је у медаљону лик кнеза Михајла као осниватеља „позоришног зданија”. Све сликарске радове као и сликање завесе израдио је тадањи сликар Кауцки, вероватно Чех.

На средини плафона, под вентилационом розетом висео је велики лустер са преко 100 гасних пламенова.

Набавке за унутрашњу опрему седишта и уређаја позоришта вршене су у Бечу. У ту сврху, по одлуци позоришног одбора: Емилијан Јосимовић, Александар Бугарски²³ и Ђорђе Симић, путовали су у Беч, са кредитом од 30.303 форинте.

Спољна архитектура

Цела зграда била је дуга, са дозиданим делом и са улазним тремом, 58 м, а њена највећа ширина, по средини, 28,80 м. Сама фасада према тргу, подељена на три масе, са истакнутим средњим ризалитом, имала је 26 м.

Несумњиво је што нема много оригиналности како у концепцији основе тако и у архитектонској композицији маса и површина. Оригинално је можда највише, истраживање једноставне и економски доступне тадашњим могућностима изградње у Београду. Па и то је већ

знатно у доба када се ништа више оригиналног није ни могло наћи у еклектизму, који већ више од столећа компонује са истим елементима и мотивима. Поготову, када је и материјал само опека и малтер и када су кредити тако рећи, сведени на добротворне прилоге.

Па ипак спољна композиција маса пружа хармоничну и пријатну целину у којој се јасно опажа добро познавање архитектонских елемената компонованих у релативно скромном ренесансу. У општој композицији знатно је наглашена главна фасада, према тргу. Она је подразумевала приземље и два спрата, са подеоним спратним венцима и са нарочито израженим првим спратом пиластрима, са композитним капителима и већим прозорима са тимпанонима. Други спрат је третиран као атички спрат са мањим прозорима и са тосканским пиластрима. Главни мотив у приземљу је трем са квадратним ступцима са богатијим тосканским капителима. Он делује доста раскошно са својом обостраном рампом за прилаз којима, широким степеницама на предњој

²³ Александар Бугарски је изабран у уметничко-књижевни одсек позоришног одбора већ 13 јула 1868 године.

страни и са декоративном оградом терасе на спрату. По распореду маса, по хоризонталној и вертикалној подели површина па чак и по изабраним мотивима површинске обраде, главна фасада Бугарсковог позоришта потсећа на Пјермаринијеву „Скалу” у Милану.²⁴ Јасно је да је сам материјал, малтер, знатно умањено уметнички ефекат београдског позоришта, али је несумњиво да је у 1869 години, поред „Капетан-Мишиног здања” ово била највећа и најраскошнија палата у Србији. Тај утисак се може уочити већ у циркулару позоришног одбора још јануара 1869 године, када је зграда само озидана и покривена: „Величанствена зграда за Народно позориште у Београду већ је под кровом”... и даље, „... кућа та красиће, истина, стално Београд, али ће преко престонице бити на дику целој земљи и свему народу нашем...”²⁵ А када је потпуно завршена, после прве претставе, у штампи је писало: „... Те вечери позориште се блистало од, до тога доба непознате, светлости гасног осветљења”²⁶

За инсталацију тога гасног осветљења требало је саградити гасару. За њу је искоришћена напуштена „Караџамија”,

која се налазила на двадесет хвати испод позоришне зграде, на углу Доситејеве и Југовићеве улице. Она је претправљена за фабрику за гас, а била је, доцније, предмет негодовања и глумаца и околних становника због бојазни експлозије.

Према запису у *Споменици о педесетогодишњици позоришта на Стамбол капији*, сви радови, са унутрашњим уређајем, гасном фабриком и дозидком из 1870 године стајали су 412.728 динара.²⁷ То је, неоспорно, знатна сума за економске и друштвене прилике Београда последње трећине прошлог века.

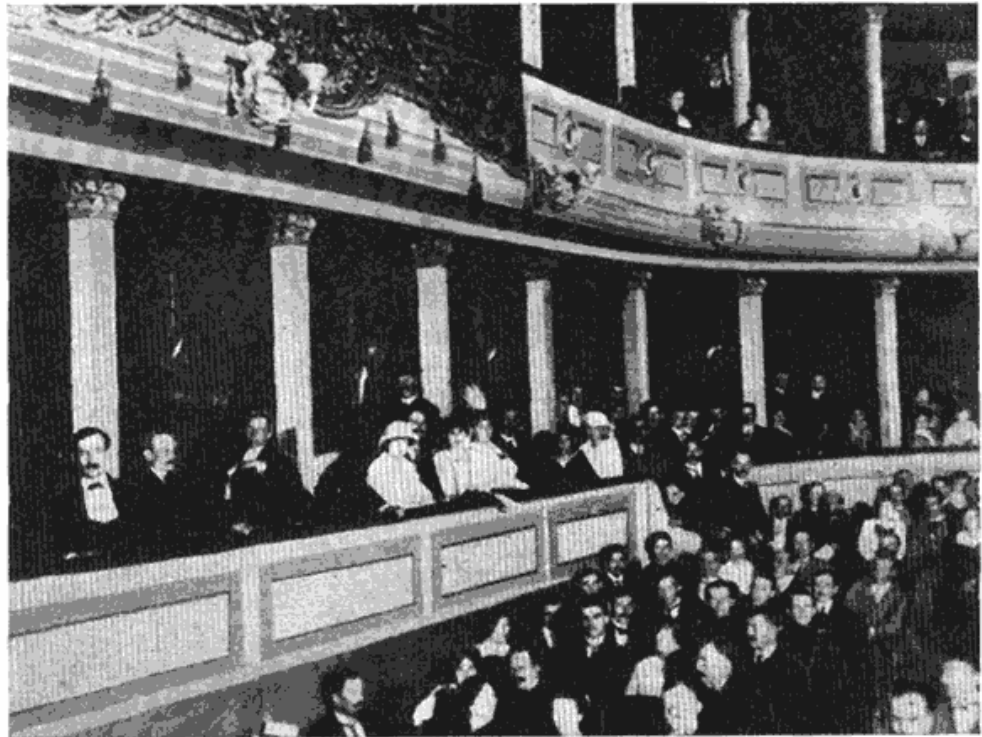
Интересантно је писмо и својеручна скица архитекте Бугарског, позоришном одбору, у вези са израдом равног

²⁴ „Скала” у Милану саграђена 1776—78 године. 90 година пре београдског позоришта. Архитекта Ђузепе Пјермарини.

²⁵ Борђе Малетић, *Грађа за историју српског народног позоришта*.

²⁶ Никола Несторовић, *Грађевине и архитекте у Београду прошлог столећа*, 1937.

²⁷ *Споменица о Педесетогодишњици народног позоришта у Београду 1869—1919*, Београд 1923.

Сл. 7 — Гледалиште Народног позоришта 1869 године

(Uz Vostanuju 16. Avgusta 1869)

of
Trgovina!

Ho samina zahtevaj koji su mi u samom istom
 og. k. o. razjasniti napredno sam konkurren-
 cijij unistiti i namna namovuzamir namovuzamir.
 Oprete mi namovuzamir sam obzi na napred
 u gubju gubju. — Namu tako bi se namov,
 namovtaku namovtaku u gubju kog oba
 konkurrenca je jignat. —
 Namovuzamir Namu je namovuzamir na 30 #
 okupiti, amu da ja namovuzamir namovuzamir
 namovuzamir, jer namu je namovuzamir ga namovuzamir,
 namovuzamir namovuzamir namovuzamir namovuzamir
 namovuzamir, a na namovuzamir ako da namovuzamir
 go namovuzamir namovuzamir ga da namovuzamir
 30 # namovuzamir. —
 Namovuzamir za obzi namovuzamir je namovuzamir, ga
 namovuzamir namovuzamir se namovuzamir og namovuzamir
 za namovuzamir, na go namovuzamir namovuzamir u
 namovuzamir go namovuzamir. — a namovuzamir je namovuzamir ga
 , ako namovuzamir namovuzamir namovuzamir go namovuzamir u namovuzamir
 ga da se, og namovuzamir namovuzamir namovuzamir na go
 namovuzamir namovuzamir namovuzamir namovuzamir. — Namovuzamir da namovuzamir
 namovuzamir u namovuzamir namovuzamir namovuzamir namovuzamir. —
 Namovuzamir namovuzamir.

Сл. 8 — Предлог архитекте А. Бугарског из 1869 године за израду равног пода преко партера за позоришне балове

пода преко партера, за позоришне балове. Позоришни одбор је 1871 године донео одлуку да се омогући приређивање балова у новој позоришној згради, која је за ту сврху била у то време највећа и најраскошнија. Потребно је зато било да се добије што већа површина за играње, да се створе гардеробе, бифеи и тако даље. Из скице и писма архитекте Бугарског види се како је он то замислио и предложио. Спајањем гледалишта и позорнице у салу за играње добивен је простор од око 10×28 м. Вероватно је замишљено да се преграде на позорници изведу покретне, од кулиса, јер, како сам архитекта каже, од 4 сата ујутру па до подне би се све могло уредити за позоришну претставу.

Није, међутим, јасно зашто се као главни улаз за балове предвиђа споредно степениште, из Доситејеве улице а не задржава главни, свечани улаз. Једино би се то могло објаснити потребом за гардеробама за које, код главног улаза, изгледа, није било довољно места. Па и овакво објашњење није довољно оправдано. У дну, на задњој позорници предвиђа се у „Зимској башти“²⁸ бифе (креденац) са просторијама за припрему.

Из писма се види да су за овај посао конкурисала два мајстора: Марко и Бузин, и да је Бугарски предложио позоришном одбору Марка као солиднијег иако је био скупљи.

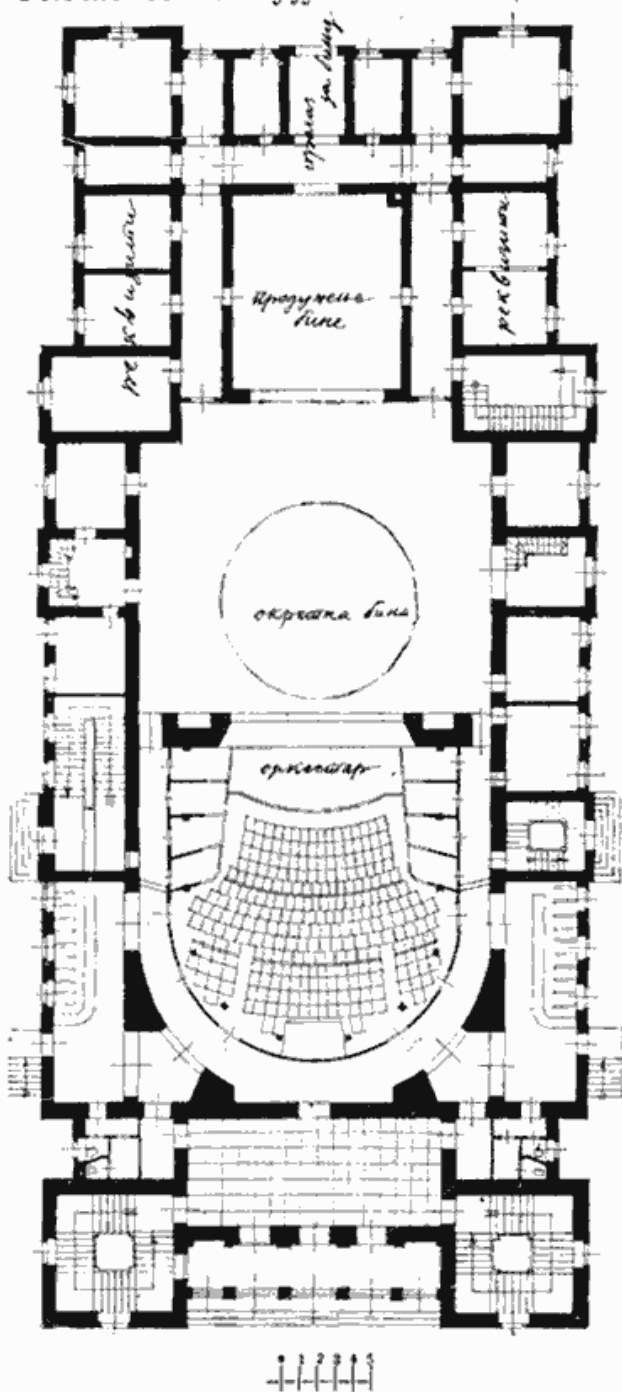
Године 1885 дозидак позоришта, од слабог материјала, дотрајао је и главни лук на порталу позорнице попустио. Тада је дозидак порушен и президан, а такође је био президан и лук.

Године 1903 олет се појављују пуко-тине на истом луку, изгледа услед воде из водовода која се излила и подлила темеље. Тада су извршене нове преправке и већ се тада помишљало на проширење позорнице јер је постала тескобна нарочито у погледу облачионица и простора за кулисе.

²⁸ Вероватно простор замишљен декорисан зеленилом и цвећем. У то доба зимска башта је важила на Западу као неопходан простор великих станбених и друштвених распореда. Ми ћемо је и доцније видети, у Старом двору, такође делу архитекте Бугарског.

Реконструкција архитекте Букавца

У великим земљама, у економски јачим друштвеним заједницама, ретко се чине корените реконструкције архитектонских споменика као што је то учињено са позориштем на Стамбол капији. Обично се поштују и споменици свога

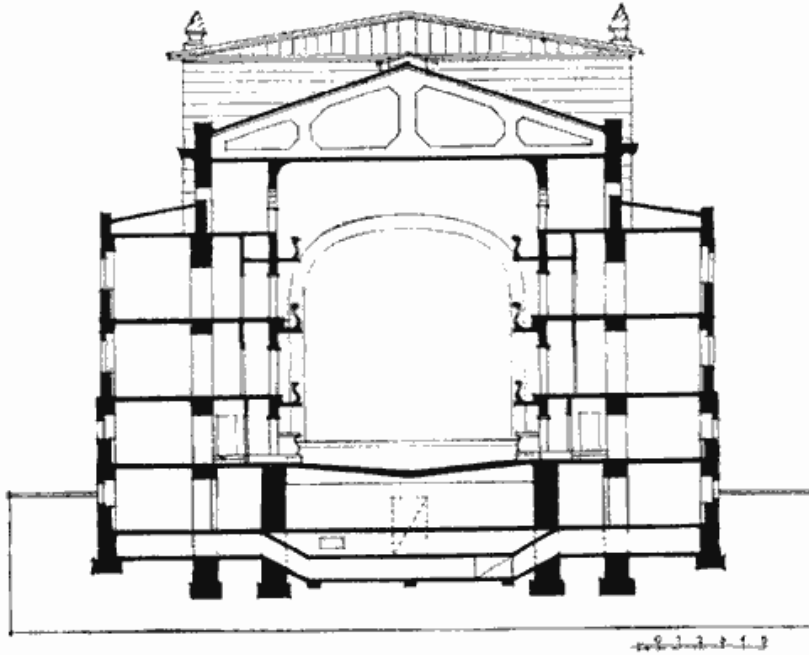

Сл. 9 — Основа реконструисаног Народног позоришта 1922 године (архитект Ј. Букавац)

доба и њихови аутори. Са преправкама, које су одлучене још 1911 године дакле после једва четрдесет година, позориште архитекте Бугарског, такође, не постоји више. Оно је и изнутра и споља потпуно изменило свој изглед, своје просторе, димензије; оно се утопило у нову зграду, нове концепције, која нема ничег заједничког са једноставном али проу-

свима споменицима архитектуре, а у случају потребе градити нову зграду на другом месту.

Године 1911 Министарство грађевина поверава радове на реконструкцији позоришта архитекти Јосифу Букавцу. Израда нових планова завршена је с пролећа 1912 године а извођење радова, прво на проширењу позорнице, почето је

Сл. 10 — Пресек реконструисаног позоришта 1922 године (архитект Ј. Букавац)

ченом и складном композицијом из 1869 године.

Коренита преправка је несумњиво била потребна, јер је конструкција, у самом почетку, услед нужности штедне, била релативно слаба. Проблем позорнице и помоћних просторија постојао је од првих дана и требало га је радикално решити. Гардеробе су, такође, недостајале. Све ово повукло је општу реконструкцију и самог гледалишта, с једне стране због замене дрвених галерија бетонским, а с друге, због повећања броја места. Али ако су сви радови били оправдани, поставља се питање да ли је било неопходно мењати у потпуности предњи део зграде, мењати њену спољну архитектуру. Можда је правилније било поступити онако како се поступа са

у лето исте године. Балкански рат, с јесени, прекида изградњу и она се наставља 1913 године у лето, када су, углавном, завршене преправке позорнице. Идуће године отпочело се на реконструкцији гледалишта. Усред радова настаје Први светски рат. Бомбардовање Београда и нерад кроз године аустро-немачке окупације (1915—1918) уништавају велики део радова. Постао је дефинитивно продужен године 1919, са мањим или већим изменама у односу на пројекте из 1911 године, а потпуно завршавање обнове позоришта пада у годину 1922, читаву деценију после започете реконструкције.

Обновљена позоришна зграда добија дужину од 66,5 м. Најшири део остаје 28,80 м, јер услед већ регулисаних боч-

них улица није могло бити никаквог ширења. Фасадни део, међутим, проширује се на 28 м и испушта неколико метара напред, излазећи тако испред регулације Васине улице и кварећи онај урбанистички ефекат који је постигао Александар Бугарски својом првобитном ситуацијом зграде. На овај начин јако је сужен и тротоар испред главног улаза у позориште и отежан саобраћај према Васиной улици.

Трем је нестао заједно са његовим прилазним рампама. Он је укљештен између два тешка пилона са степеницама и од њега је начињен ветробран пред вестибилем. Уместо трема испред улаза била је начињена гвоздена, застакљена настрешница (маркиза). Са бочним дограђивањем делова добивене су гардеробе.

Само гледалиште претвара се у ново у старом квадратном простору димензија 18 × 18 м. Али у гледалишту је, смањивањем броја ложа и преуређењем седишта, добивено више места.

Позорница је највише добила. Задржавајући своју ширину њена дубина је 16 м према ранијих 11 м, али још и повећана задњом позорницом 10 м дубине. Око задње позорнице појављује се низ просторија кроз два и три спрата за

облачионице, радионице, управу, магацине и друге помоћне просторије. Тада је саграђена и покретна округла бина и тада су извршене и све потребне модерне инсталације позорнице као и централно грејање целе зграде и проветравање гледалишта.

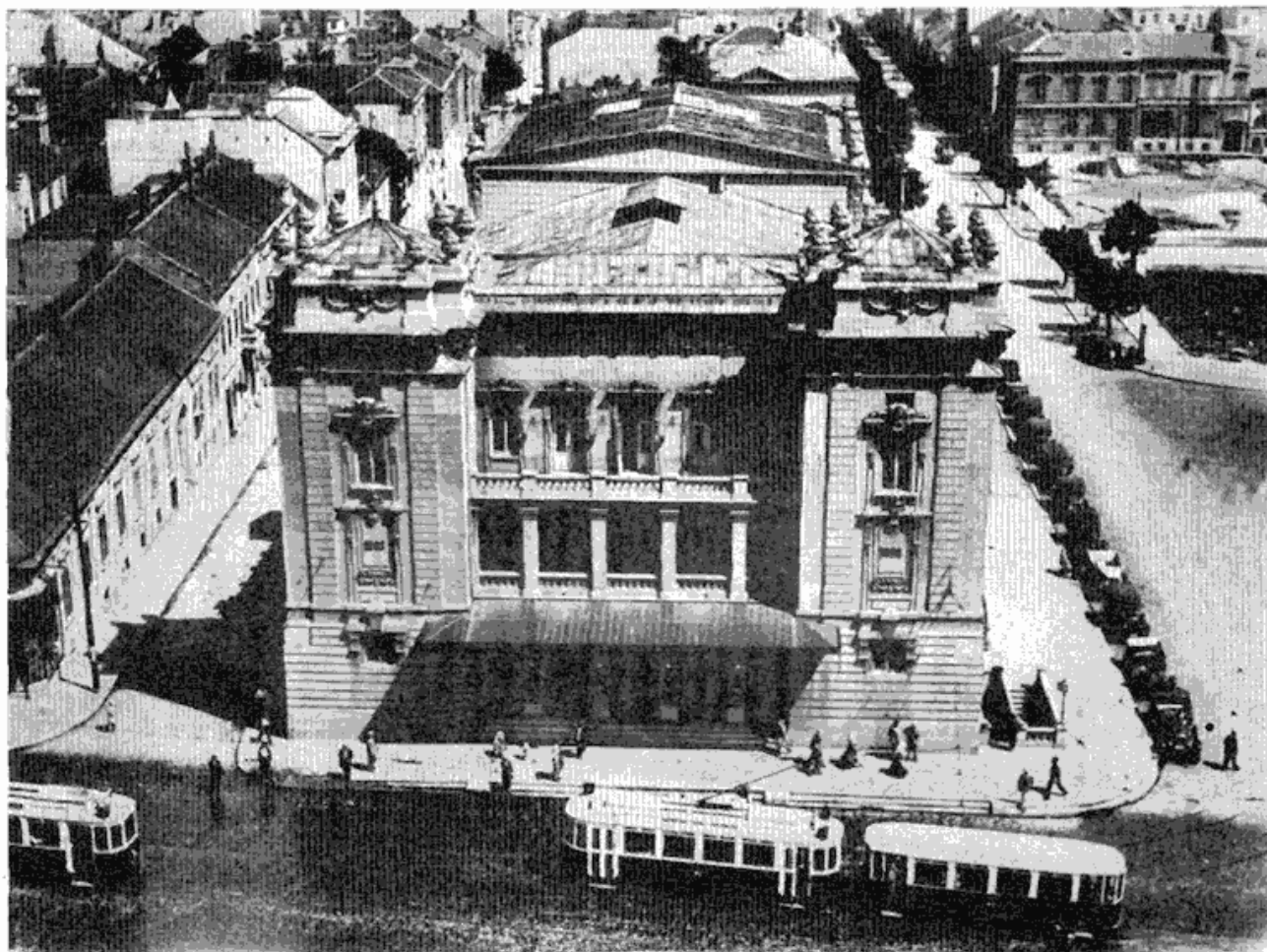
Међутим, уколико је основа добила у просторијама и модернизирању, уколико је конструкција од армираног бетона обезбедила сигурност зграде, утолико је спољна композиција знатно изгубила. Архитектура, без израженог одређеног стила. Мешавина сецесије и барока без хомогености, штавише, са разбијеним јединством, нарочито на главној фасади и нарочито у поређењу са чистом и хармоничном фасадом без претензија, из 1869 године.

Али ново гледалиште има 700 седишта, 33 ложе поред веће дворске и 60 стајања: укупно 944 места према 714 у старом позоришту.

Поред архитекте Јосифа Букавца, на изради детаља, нарочито за ентеријере, сарађивали су и архитекти Руси, емигранти. Њихов утицај и укус знатно су се опажали на декоративним радовима у гледалишту, вестибилу и фоајеу на првој галерији. Знатно богатија обрада од првобитне са много гипсаних радова

Сл. 11 — Народно позориште 1922 г. (реконструкција арх. Ј. Букавца)

Сл. 12 — Народно позориште из 1922 године (реконструкција арх. Ј. Букавца)

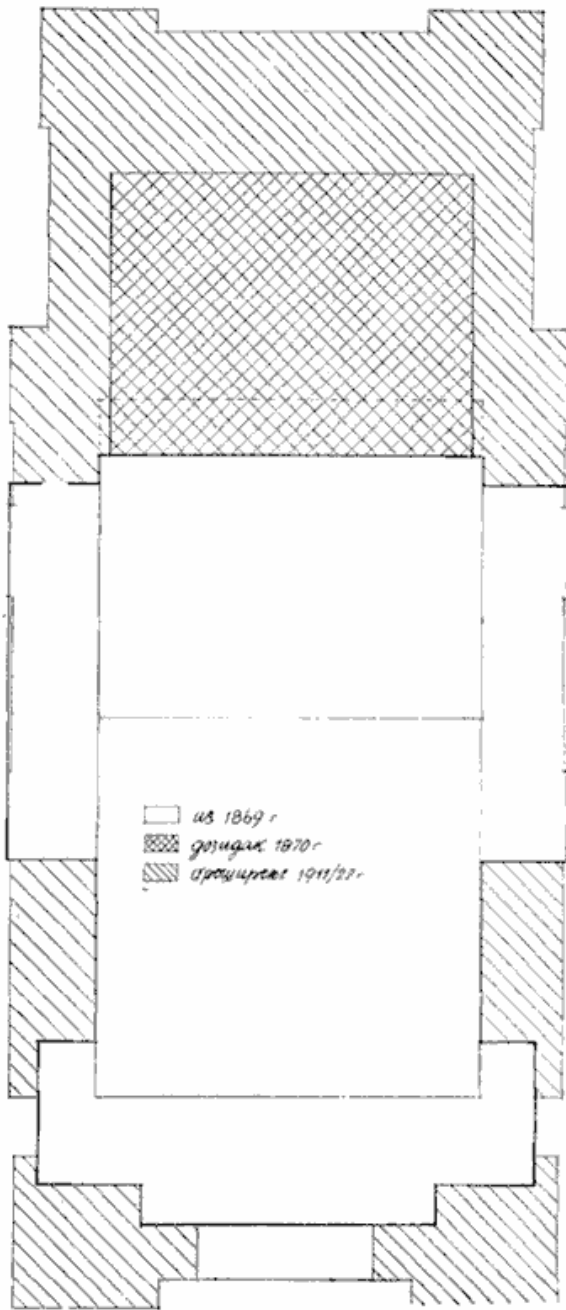
и вештачког мрамора али не и са толико уметничког смисла, са тешким барокним мотивима и са монументалним сликарством Колесникова на плафонима. Једино је био задржан, изнад портала позорнице, медаљон са профилем кнеза Михајла, који је обновио вајар Ђока Јовановић.

Међутим, и београдско Народно позориште је 6 априла 1941 године доживело исту судбину као и многи други архитектонски споменици Београда. Прве бомбе порушиле су позорницу, унутрашње инсталације, порушиле таваницу гледалишта и у знатној мери демолирале целу грађевину. Тако, под окупаторским властима, Министарство грађевина приступа, крајем 1941 године, новим радовима на оправкама београдског позоришта.

Трећа реконструкција

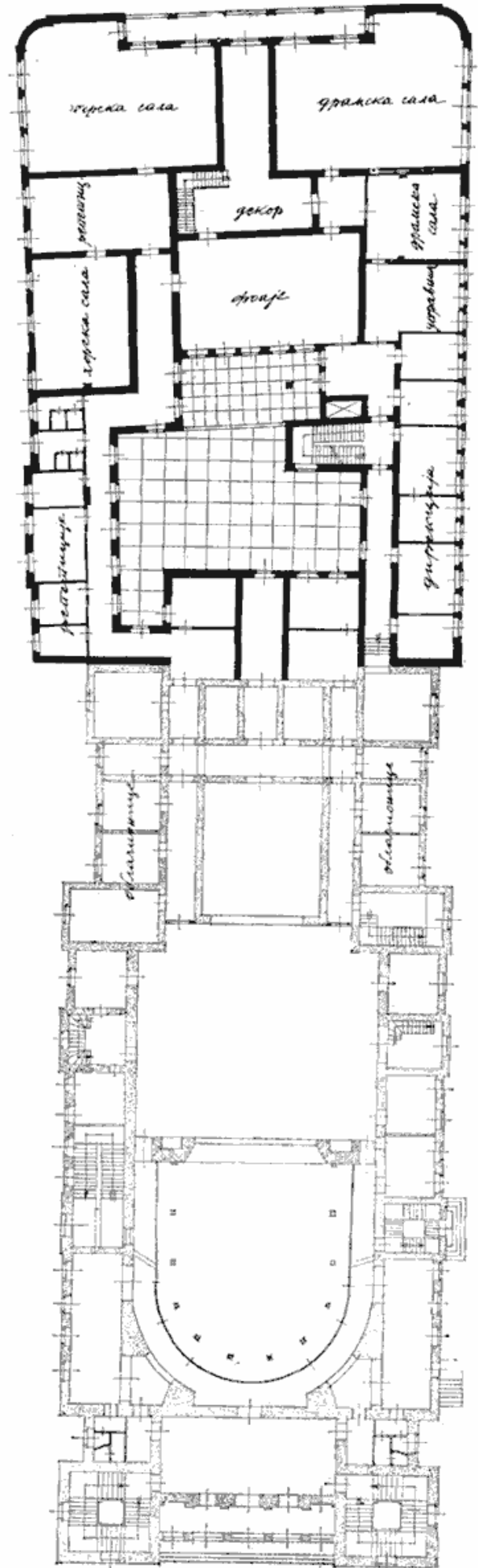
Ти радови нису се задржали на отклањању штете и враћању зграде у првобитно стање. Опет нове реконструкције. Опет проширење бинског дела и то проширење у знатним размерама које не стоје у равнотежи са самим капацитетом гледалишта.

У нашим архитектонским радовима ми имамо ту незгуду што смо у већини случајева под туторством инвеститора. А инвеститори, у већини случајева, тешко примају архитектонске разлоге, поготову ако им се они не прикажу довољно убедљиво. Није важно какав је био, у томе погледу, случај код реконструкције позоришта 1941/42 године, али је значајно да ни уметност нити архитектонска композиција ту нису играли

Сл. 13 — Шема проширења Народног позоришта од 1869 до 1927 године

Сл. 14 — Основа дограђене и преправљене зграде Народног позоришта после бомбардовања од 6 априла 1941 године

Сл. 15 — Дограђени део зграде Народног позоришта 1941/42 год.

никакву улогу. Иако је у питању једна заиста уметничка установа, иако су и сами инвеститори уметници, ишло се линијом подизања фабрике за давање позоришних претстава. Није неисправно да технолошки процес одређује програм изградње, али је за осуду ако та изградња изгуби сваки смисао, који њена намена треба у композицији да истакне.

Народно позориште из 1922 године имало је још увек све карактеристике позоришне зграде: завршену архитектонску композицију, која је имала одређене одлике своје врсте. Реконструкција која је спроведена за време окупације и завршена после ослобођења нема те одлике. Технолошки процес давања претстава је постигнут, уколико је постигнут; поређани су нивои функционалних простора, дворана и дворишта, али, узалуд ћемо у целини тражити композицију а још мање њено јединство.

Дужина зграде која је већ имала 66,5 м према 28,80 м ширине, повећана је на 115 м. Дограђени део неправилно се шири на 32 и 34 м. Симетрична, монументална пређашња композиција грађевине са израженим појединим масама, ма колико да се може критиковати у поређењу са првобитним позориштем, потпуно је изгубила свој ефекат у скоро двострукој

дужини. Она је тај ефекат изгубила и у самој архитектонској обради, где су поједини пређашњи елементи, штедне ради, упрошћени или уклоњени, да читава грађевина, скоро, испада из оквира монументалних архитектонских композиција. Овоме, у знатној мери, још доприноси потпуно диспаратна модернизована архитектура дозиданог дела.

Тако дограђено позориште има у својим просторијама три дирекције: драме, опере и балета, са својим административним апаратом, па дворане за пробе, просторе за репетиције, велике радионице, магацине, гардеробе, три стана и низ других одељења. Све је ово пројектовано без истраживања реда и односа у основи, без система и, једино можда, са испуњавањем грађевинског програма.

У предњем, старом делу, позоришне зграде, зазидан је средњи, главни улаз из вестибила у гледалиште и остављени су само неугледни бочни прилази према гардеробама. Само гледалиште са упрошћеним декором и таваницом, са које је приликом бомбардовања нестало слика, добило је, релативно, сиромашан изглед у коме се, као и споља, опажа насилно упропашћавање архитектуре, кроз штедљиву реконструкцију, остављајући делимично и утисак недовршености.

Уколико се не би могло лако правдати, ни са архитектонског нити са економског гледишта, несразмерно проширење задњег дела позоришта, упрошћен начин реконструкције главног дела, може се у извесној мери разумети с обзиром на време и на услове грађења.

У Министарству грађевина та реконструкција, по одређеном програму и захтевима управе позоришта, била је поверена прво архитекти Гојку Тодићу, а затим архитекти Драгану Гудовићу. Радове је изводило углавном, грађевинско предузеће архитекте Милана Секулића.

Јасно је да зграда београдског Народног позоришта није ни данас у по-

следњој фази своје архитектонске форме. Јер њен данашњи изглед, који није нити одраз једне епохе нити једног уметничког стила, нема услова ни оправдања виталности, као архитектонски елемент у новој урбанистичкој композицији Трга Републике. Биће нов и озбиљан задатак београдских архитеката да постојећу зграду Народног позоришта укомпонују у њен будући амбијент.²⁹

²⁹ На припреми документације и изради цртежа за ову студију сарађивала је архитекта Нада Радовановић, асистент Архитектонског факултета у Београду.

LE THÉÂTRE NATIONAL DE BELGRADE

B. NESTOROVIC

Parmi les monuments d'architecture de Belgrade, son ancien Théâtre National tenait une place bien remarquable. Autant en vue de l'époque et des conditions de sa construction, qu'en rapport de son architecture et de son architecte.

A cette époque, en 1868, Belgrade avait à peine 25.000 habitants, et son théâtre était bâti pour 714 places (1:35). Cela prouve qu'il existait une vive affection pour l'art théâtral. Cette affection grandissait depuis les premières représentations dilettantes à la cour du prince Miloch à Kragujevac, en 1835. Depuis, à Belgrade, le théâtre conquiert vite les sympathies du public, mais longtemps n'eut pas sa propre maison. Pour ses spectacles, le théâtre utilisait différentes salles, qui avaient toutes autres destinations.

La première idée de construction d'un édifice spécial pour le théâtre, naquit en 1851, mais, ce n'est qu'une vingtaine d'années plus tard, que cette idée fut réalisée.

Les artisans et les petits commerçants forment, en ce temps là, le gros des habitants de Belgrade. Puis viennent les employés et les intellectuels. Vers l'an 1840, la société est en progrès visible, économique et culturel. Les nouvelles expériences de la vie urbaine créèrent une bourgeoisie nouvelle, ainsi que les formes de ses relations. C'est

aussi le moment de l'apparition du capitalisme. Les institutions variées assistent cette impulsion. Les idées de l'Occident sont définitivement adoptées. La conscience nationale naquit et fait une réforme spirituelle de la société. L'influence de la révolution de Vojvodina, en 1848, ainsi que le mouvement général du romantisme en Europe, donnent un sens nouveau aux tendances de la jeunesse de Belgrade. C'est aussi l'époque de l'évolution de la vie privée: on cherche un «style plus élevé» et on voit se dessiner des contours nouveaux. Les meubles et les habits changent «à l'euro péenne».

La réforme de la langue serbe, que fit le célèbre Vuk Karadžić, contribue énormément aux transmissions des idées culturelles et permit, au théâtre de s'approcher davantage du public.

La vie musicale de Belgrade apparaît à peine. Ce n'est qu'en 1860, que fut donné le premier concert musical, qu'organisa l'un des premiers compositeurs serbes, Kornelije Stanković.

Premières expériences

Ce fut en 1851 que l'on commença les travaux sur la place «Zeleni Venac». Il paraît qu'il existait trois projets pour le nouveau théâtre. Nous n'en connaissons qu'un; le

plus faible (fig. 1, 2) de l'entrepreneur Steinlechner. C'est le projet de l'architecte Joseph Cassano, italien, qui fut adopté par le «comité du théâtre» et c'est à lui que les travaux furent confiés. Tout l'argent disponible fut dépensé pour les fondements. Les travaux furent arrêtés. Après trois ans, l'état donna un crédit nouveau, de 10.000 ducats, mais à cause du mauvais terrain qu'on essaya, en vain, d'améliorer avec des pilotis en bois, les travaux furent de nouveau abandonnés.

Le théâtre de Stambol Kapija

Ce n'est qu'en 1868 que les conditions furent plus favorables pour recommencer les travaux de construction du théâtre. Mais le terrain de «Zeleni Venac» fut définitivement rejeté. On choisit une nouvelle place pour le théâtre, au centre de la ville (aujourd'hui Place de la République). Le problème de la construction était bien étudié. Le Ministère des travaux publics possédait plusieurs plans de théâtres, parmi lesquels des théâtres allemands, français et italiens. On confia les travaux à l'architecte Alexandre Bugarski, serbe de Vojvodina, qui avait alors 33 ans. Son projet de théâtre, comme on peut lire dans les Bulletins du «Comité du théâtre», était «parfaitement réussi». Les travaux de construction commencerent au mois de mai 1868, et l'édifice fut terminé au mois d'octobre 1869. L'entrepreneur des travaux était Steinlechner, le fils de celui qui travaillait aux fondements du théâtre à «Zeleni Venac».

Le bâtiment couvrait une surface d'à peu près 1.000 m² et conta 412.728 dinars, somme considérable pour l'an 1869.

La fig. 3 représente la situation du théâtre d'après l'esquisse de l'architecte Bugarski. Sur le bas de la figure on remarque le plan d'une petite bâtisse qui servait à la fabrication du gaz d'éclairage pour le théâtre. C'était une ancienne mosquée turque.

La fig. 4 donne le plan du théâtre à la hauteur de la galerie. La conception présente toutes les caractéristiques des théâtres de l'époque. Le plan est très simplifié, vu les économies qu'on était obligé de faire. Mais toujours, bien étudié dans les fonctions et dans les voies de communications. La salle de spectacles, avec son passage circulaire, est placée dans un bloc constructif,

carré, dont les côtés sont de 18 m. Le parterre même, n'a que 10,25 m. de largeur, du côté de la scène, et 14,70 m. de profondeur. La salle compte 3 galeries, dont les deux premières, ainsi que le parterre, ont des loges, et la troisième un promenoir.

Si dans la composition générale, on ne trouve pas une originalité expressive, on y trouve sûrement, un ensemble agréable et harmonieux. La façade principale est spécialement accentuée (fig. 5;6). Dans l'ordonnance des masses, dans la division horizontale et verticale des surfaces, et même, dans le choix des motifs, cette façade de l'ancien théâtre rappelait la «Scala» de Milan, que Pierremarini édifia 90 ans avant. Il est évident, que le mortier ordinaire avec lequel furent enduites les façades, ne pouvait point augmenter l'expression artistique de l'édifice, mais il est, certain qu'en 1869 ce bâtiment fut l'un des plus majestueux de Serbie.

Deux ans plus tard, en 1871, le «Comité du théâtre» chargea l'architecte Bugarski d'étudier les moyens de transformer facilement, la salle de spectacle en salle de bal. Il fallait construire un parquet démontable qui passerait au dessus du parterre et sur la scène. La fig. 8 montre l'esquisse de Bugarski avec sa proposition écrite.

Reconstructions de l'architecte Bukavac

Avec les réparations décidées, encore en 1911, l'ancien théâtre de Belgrade, littéralement n'existe plus. On lui changea son aspect complètement, il se noya dans un nouveau bâtiment, d'une conception tout à fait différente, qui n'avait rien de commun, sauf quelques murs constructifs, avec celui de 1869.

Il est certain que les réparations étaient urgentes car la construction des galeries en bois, ne pouvaient plus durer. Le problème de la scène, trop petite, et de ses accessoires, existait des premiers temps. Les vestiaires pour les spectateurs manquaient. Tout cela demanda une reconstruction radicale. Mais, si ces travaux techniques étaient nécessaires, il fallait, du moins, respecter la composition architecturale de l'ancien théâtre. Cela ne fut point le cas.

En 1912 le projet pour la reconstruction, que fit l'architecte Josif Bukavac, au minis-

tère des bâtiments, fut terminé. On commença les travaux du côté de la scène. Les guerres balkaniques, puis, la Première guerre mondiale firent des interruptions. Ce n'est qu'en 1919 que les travaux continuèrent et furent achevés en 1922.

Le nouveau théâtre (fig. 9,10) avait un plan plus allongé et son avant-corps devint plus large. La salle augmenta le nombre de places (de 714 à 944). Le beau porche d'entrée avec sa rampe, perdit son aspect; on le flanqua de deux pylones lourdes. La scène devint plus profonde et obtint toutes les installations modernes. (Fig. 13 schéma de l'élargissement du théâtre).

Si fonctionnellement et constructivement le bâtiment profita de la reconstruction, son architecture en perdit de beaucoup. La composition, extérieure et intérieure, manquait d'harmonie, dans le mélange de la sécession et du baroque (fig. 11, 12).

Les collaborateurs de l'architecte Bukavac, spécialement pour l'architecture intérieure, étaient, aussi, des architectes émigrés russes. Leurs goûts et leurs influences restant visibles par les décorations du vestibule, de la salle de spectacles et du foyer du premier étage. Le plafond de la salle était l'oeuvre du peintre russe, Kolesnikoff.

La deuxième reconstruction

Le Théâtre National de Belgrade avait le même sort que tant d'autres monuments belgradois. Les premières bombes, le 6 avril 1941, détruisirent la scène et en grande partie la salle de spectacles. Tout le bâtiment

fut plus ou moins démoli. Le Ministère des travaux publics sous l'occupation allemande décida de faire ces réparations, déjà en 1941. Ces réparations se changèrent en une reconstruction nouvelle, qui ne fut terminée qu'après la guerre, en 1945.

En regardant le nouveau plan exécuté, on constate que cette reconstruction se basa plutôt sur un élargissement démesuré de la partie scène. On prolongea le théâtre de 66 m, qu'il avait avant la guerre, à 115 m. Pourtant l'avant-corps du bâtiment, la partie des spectateurs resta sans modifications, pour simplifier les travaux au point de vue d'architecture. On cherchera en vain une composition harmonieuse, un effet architectural. On pourrait, même, dire que le théâtre actuel, avec 28 m de largeur et 115 m de longueur, avec ses anciennes façades baroques, simplifiées, et avec sa nouvelle partie scène. On prolongea le théâtre de 66 m d'une composition monumentale. Mais, le théâtre contient maintenant trois directions différentes: celle du drame, de l'opéra et du ballet, avec toutes les salles et tous les accessoires nécessaires, (fig. 14, 15).

Il est évident que le Théâtre National de Belgrade, n'est, point encore aujourd'hui dans sa dernière phase architectonique. Son aspect général qui n'est plus aucunement lié ni à une époque historique ni à un style d'architecture, n'a point les conditions nécessaires pour exister comme un élément d'urbanisme, dans un cadre d'une composition urbanistique moderne, que devrait être la nouvelle Place de la République.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Vue du théâtre projeté de Zeleni Venac (projet de J. Steinlechner)
- Fig. 2 — Projet du plan du théâtre de Zeleni Venac (projet de J. Steinlechner)
- Fig. 3 — Situation du théâtre de Stambol Kaplja, aujourd'hui Place de la République
- Fig. 4 — Plan du Théâtre National de 1869 (architecte A. Bugarski)
- Fig. 5 — Vue du Théâtre National de 1869 (architecte A. Bugarski)
- Fig. 6 — Vue du Théâtre National de 1869 (architecte A. Bugarski)
- Fig. 7 — Salle du Théâtre National de 1869
- Fig. 8 — Proposition de l'architecte A. Bugarski de 1869 pour recouvrir le parterre d'un parquet pour les bals de l'opéra

- Fig. 8a — Proposition de l'architecte A. Bugarski pour recouvrir le parterre d'un parquet pour les bals de l'opéra
- Fig. 9 — Plan du Théâtre National reconstruit en 1922 (architecte J. Bukavac)
- Fig. 10 — Coupe du théâtre reconstruit en 1922 (architecte J. Bukavac)
- Fig. 11 — Le Théâtre National de 1922 (reconstruction de l'architecte J. Bukavac)
- Fig. 12 — Le Théâtre National de 1922 (reconstruction de l'architecte J. Bukavac)
- Fig. 13 — Schéma de l'agrandissement du Théâtre National de 1869 à 1922
- Fig. 14 — Plan du bâtiment ajouté et du Théâtre National reconstruit après le bombardement du 6 avril 1941
- Fig. 15 — Bâtiment ajouté au Théâtre National en 1941/1942